

AL SERVEI DE L'ALTAR

TRESORS D'ORFEBRERIA DE LES ESGLÉSIES CATALANES
SEGLES IX-XIII

•
Lourdes de Sanjosé i Llongueras



**AL SERVEI DE L'ALTAR
TRESORS D'ORFEBRERIA DE LES ESGLÉSIES CATALANES
SEGLES IX-XIII (pàgines 1-457)**

**AL SERVICIO DEL ALTAR
TESOROS DE ORFEBRERÍA DE LAS IGLESIAS CATALANAS
SIGLOS IX-XIII (páginas 458-524)**

**SERVING THE ALTAR
PRECIOUS METALWORK FROM CATALAN CHURCHES
9th–13th CENTURIES (pages 525-592)**

Lourdes de Sanjosé i Llongueras
ldesanjoseart@gmail.com

ISBN: 978-84-09-01480-4
Dipòsit legal: B 4320-2018

PRESENTACIÓ

En l'estudi de l'art català dels segles IX-XIII sempre s'ha donat preferència a l'arquitectura, l'escultura, la pintura i la miniatura, tot deixant en segon lloc, per no dir en el darrer, les arts industrials, com si no fossin obres d'artistes sinó de simples artesans. Això no ens ha pas de sorprendre perquè les primeres obres esmentades són més vistoses, molt més atractives i també més nombroses. Les obres d'orfebreria, però, malgrat tot això, són molt importants i imprescindibles per tenir una visió global sobre el culte que es portava a terme en les nostres esglésies romàniques. Per això l'autora d'aquest volum, la Dra. Lourdes de Sanjosé, li ha posat el títol de *Al servei de l'altar*, amb el subtítol de *Tresors d'orfebreria de les esglésies catalanes (segles IX-XIII)*. Són, efectivament, veritables tresors per la seva raresa, encara que la majoria d'aquestes peces siguin fetes amb materials força senzills i no pas amb or o amb argent. Sempre han estat objecte de la cobdícia humana, des de l'antiguitat fins als nostres dies. Això explica que, de les peces de metalls preciosos, n'hagin arribat molt poques.

Sembla que el primer que a Catalunya es prengué seriosament l'estudi de l'orfebreria medieval fou Mn. Josep Gudiol i Cunill, director de la Biblioteca Episcopal de Vic els anys 1896-1931 i del Museu Episcopal de la mateixa ciutat els anys 1898-1931. Amb ell les col·leccions d'orfebreria medieval de l'esmentat museu augmentaren molt, especialment la col·lecció d'encensers dels segles XII-XIII. En la seva primera gran obra, titulada *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, publicada l'any 1902, en plena joventut, ja en parla àmpliament, obrint camins nous per al seu estudi global. Cal recordar que en la dedicatòria prèvia del volum, adreçada al bisbe Josep Morgades i Gili, el fundador del Museu Episcopal, explica que va ser el mateix bisbe qui el va orientar vers aquests estudis. Gudiol, que comptava amb la rica col·lecció d'orfebreria medieval del museu, en els capítols 33-36 de l'obra descriu detalladament la tipologia d'aquestes obres –calzes i patenes, píxides, copons, creus d'altar i processionals, encensers i navetes, etc.– i ho il·lustra amb fotografies i dibuixos de les peces de les col·leccions vigatanes, completades amb dibuixos d'objectes representats en els frontals romànics i en les pintures al fresc, els quals li permeten datar-les amb més precisió.

Alhora, sense haver estat nomenat mai arxiver, portava a terme una recerca el màxim d'exhaustiva possible en els arxius eclesiàstics vigatans de les dades històriques que esmenten peces d'aquesta mena en inventaris, testaments i compravendes. Tasca àrdua que el portarà a redactar els nou volums de l'obra titulada *Arqueologia litúrgica de la província eclesiàstica tarragonina*, premi Martorell de l'Institut d'Estudis Catalans de l'any 1916, malauradament inèdita, el manuscrit de la qual, per sort, es conserva a la Biblioteca Episcopal de Vic. És l'obra de tota una vida, que ens mostra l'amplitud i la profunditat de la cultura del seu autor. Gudiol continuà publicant estudis sobre punts concrets de l'antiga orfebreria catalana, sense arribar a publicar una obra global sobre el tema.

Això és el que ha fet, al cap d'uns cent anys, la Dra. Lourdes de Sanjosé amb la seva tesi doctoral sobre *L'obra de Llemotges i d'altres orígens. L'obra de metall als segles XII-XIII a Catalunya*, defensada a la Universitat de Barcelona l'any 2015, de la qual el present volum és un bon resum, bé que amb els límits cronològics ampliat.

Lourdes de Sanjosé, bona coneixedora de l'obra de Mn. Gudiol, assídua visitant de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, ja ha publicat en un volum a part l'extens diplomatarí de dades documentals sobre peces d'orfebreria, tretes dels arxius catalans, amb el títol següent: *Esmements d'orfebreria litúrgica en la documentació catalana (segles IX-XIV). Recull provisional*. Es tracta d'una obra que hauran de consultar tots els investigadors d'aquestes matèries per la riquesa d'informació que conté. Aquest recull constituïa inicialment l'apèndix de la seva tesi doctoral, mentre que el volum que el lector té a les mans en conté el cos.

El text d'aquest volum es presenta dividit en dues parts. En la primera, repartida en cinc capítols, s'estudia el material conservat, i en la segona s'ofereixen al lector les fitxes tècniques d'aquestes peces. Després de la introducció general, on l'autora explica el mètode i els criteris seguits en les seves recerques, especialment en la fixació del catàleg de les 113 peces identificades, que són l'objectiu central de l'estudi, en el capítol primer presenta l'estat actual de les recerques sobre l'antiga orfebreria catalana. És molt interessant de saber-ho. Com és lògic, esmenta la figura insigne de Mn. Gudiol i les col·leccions d'orfebreria del Museu Episcopal que ell augmentà copiosament, com ja hem indicat. També evoca el record de Marie-Madeleine Gauthier (1920-1998), gran coneixedora de l'obra de Llemotges i de les citades col·leccions d'orfebreria del museu vigatà. Aquest capítol és una bona introducció a la matèria pròpia del volum.

El capítol segon és dedicat a presentar la tipologia de les obres que estudia, tot explicant alhora la història de la seva evolució. S'hi parla, evidentment, del calze i de la patena, dels seus diferents tipus antics, tot recordant les millors peces conservades, i dels materials que s'empraven en la seva confecció. S'hi parla de les oblates de tipus funerari, de les creus d'altar i de les processionals, de les creus reliquiari i de les creus pectorals, amb totes les seves tipologies procedents dels models carolingis i otonians. I s'hi parla també dels encensers medievals, tots amb tapa, i dels bàculs episcopals, entre d'altres manifestacions de l'orfebreria litúrgica.

Amb els capítols tercer i quart s'entra de ple en l'estudi. El tercer és dedicat a parlar dels tallers catalans dels segles IX-XI, en època comtal, mentre que en el capítol següent, el quart, s'estudien la seva continuïtat i els canvis que presenten les obres metàl·liques dels tallers catalans dels segles XII-XIII. L'autora inicia el capítol tercer explicant el context històric de les actuals terres catalanes, amb l'entrada en les nostres esglésies de la litúrgia romano-franca en la seva versió narbonesa, des dels anys 800, a mesura que s'hi restaurava el culte cristià i es formaven els comtats carolingis catalans. S'hi parla, seguint la documentació conservada, dels primers tallers, dels seus promotors, dels inventaris antics de la catedral de Vic i del monestir de Ripoll, dels calzes d'or i d'argent, dels calzes d'estany (peltre), de les creus d'argent, dels frontals d'altar d'argent, ara perduts però ben documentats, dels encensers i de les cobertes dels evangeliaris, tot il·lustrat amb fotografies de les peces que figuren representades, com ja hem indicat, en il·lustracions de manuscrits, en frontals d'altar de fusta i en pintures al fresc. Al final del capítol es presenten i s'estudien les poques obres conservades dels segles IX-XI.

En el capítol quart, com hem dit, es continua l'estudi dels tallers catalans dels segles XII-XIII. En la introducció de tipus històric es parla del mecenatge dels comtes, dels reis i dels bisbes catalans, tot recordant també els espolis fets pels comtes en els tresors d'objectes litúrgics d'argent dels monestirs de Sant Joan de les Abadesses i de Santa Maria de Ripoll. S'hi estudien amb detall l'evolució tipològica dels calzes i de les patenes, les deixes de materials preciosos per fer-ne de nous, la tècnica emprada i la decoració. També s'hi esmenten les creus amb tots els tipus que n'existien. Però on l'autora mostra més bé la coneixença del tema és en presentar els encensers d'aquests dos segles. L'haver-ne identificat cinquanta-cinc de catalans i tres de forans —la meitat de les obres

estudiades—, li permet d'estudiar-los molt detalladament, d'identificar les tècniques emprades en confeccionar-los i datar-los amb molta precisió tot dividint-los en grups i subgrups d'acord amb la respectiva ornamentació de tipus geomètric, vegetal i de formes arquitectòniques. Els bàculs conservats i els frontals d'argent perduts també són estudiats amb detall, junt amb altres peces, ara també perdudes, com el sarcòfag d'argent del comte Ramon Berenguer IV del monestir de Ripoll.

L'últim capítol, el cinquè de la primera part, és dedicat a l'estudi de la introducció de les obres dels tallers de Llemotges a Catalunya i el seu influx en els tallers catalans amb l'aparició de les peces «a la manera de Llemotges» tot al llarg del segle XIII, amb la difusió d'obres de coure daurat amb profusió d'esmalts com a element decoratiu. S'hi parla de les creus i de les píxides autènticament de Llemotges procedents d'esglésies catalanes i de les certament catalanes sortides de tallers que imitaven les obres llemosines. També s'hi fa referència a l'evolució i a la cronologia dels esmalts i a l'aparició dels copons eucarístics esmaltats.

La segona part del volum, tal com ja hem dit, conté el catàleg de les peces identificades, que són la base de tot l'estudi. Les peces hi són descrites minuciosament, identificant els seus tallers, descrivint els materials en què són fetes i la seva decoració, junt amb els arguments que permeten datar-les amb força precisió.

Les peces, en el catàleg, es presenten per tipologies: els calzes, les patenes, les creus, els encensers, els bàculs, els crucificats, els pixis, les canadelles, els reliquiaris, els copons, les ares, les crismes i les cobertes de llibres. Dins de cada tipologia es cataloguen els objectes catalans i els forans amb presència històrica a les esglésies catalanes. No s'han tingut en compte les obres que són a Catalunya des dels segles XIX o XX per aportació de col·leccions que no han influït en la producció catalana.

Cada fitxa del catàleg inclou la imatge de l'obra, la seva descripció tècnica, la procedència, la localització actual, les mides, la bibliografia i les exposicions que l'autora ha considerat més pertinents d'esmentar. Cadascuna de les obres es compara amb altres que poden considerar-se properes i que permeten ubicar-la en el seu context, a més de justificar la seva cronologia. Per això no ha d'estranyar que el llibre inclogui, entre les obres catalogades i les obres de comparació, 817 imatges. Un vertader luxe, que es veu incrementat amb les 27 làmines en què es presenta l'evolució de les tipologies més significatives, amb les comparacions pertinents.

El lector observarà que el volum no compta amb unes conclusions com fan moltes obres d'aquesta mena. És que l'autora, amb molt d'encert, ja va desgranant-les al llarg de tot l'estudi. Això fa que el lector pugui anar comprovant amb facilitat les afirmacions en trobar-les junt amb els arguments en què es fonamenten.

Les 27 làmines amb els dibuixos d'objectes catalans i forans ordenats cronològicament són també un bon mitjà per entendre l'evolució de la nostra orfebreria litúrgica medieval.

Aquesta gran obra és un avenç molt important i sòlid en la coneixença de l'art català medieval.

MIQUEL S. GROS I PUJOL, prevere.
Director de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic